

др Боривоје Милошевић¹
Филозофски факултет Бања Лука

Српско свештенство и ослободилачки покрети Срба у Босни у последњем вијеку турске управе

Апстракт: У раду се анализира учешће православног свештенства у бунама и устанцима Срба у Босни (на простору Дабробосанске и Зворничко-тузланске епархије) од почетка XIX вијека до 1878. године.

Кључне ријечи: православно свештенство, Босна, Дабробосанска епархија, Зворничко-тузланска епархија, Јанчићева буна, буна Јовице Илића, Велика источна криза, фанариоти.

Османско царство је кроз цијели XIX вијек пролазило кроз дубоку политичку, војну и економску кризу коју нису битније зауставили ни бројни реформски акти које је доносила Порта. У рубним дијеловима царства, попут Босне и Херцеговине, појавио се низ муслиманских феудалаца који су настојали да се што више осамостале од централних власти. Хришћанско становништво налазило се између два жрвња - притиснуто високим порезима и неправилностима у њиховом прикупљању те самовољи локалних ага и бегова. Учестале злоупотребе при закупу десетине биле су један од најважнијих повода сељачким устанцима у XIX вијеку.² Власти су користиле мучења и застрашивања сељака који нису били у стању измирити порезе. Закупци десетине били су и српски трговци који су због своје суровости у колективној народној свијести изједначавани са турским израбљивачима. Извори пружају обиље података о злоупотребама приликом прикупљања пореза.³ Порески притисак на хришћане био је нарочито изражен у Босанској Крајини па је

¹ borivoje.milosevic@unibl.rs

² М. Екмећић, *Историјски значај устанка у Босни и Херцеговини 1875—1878*, у: Међународни научни скуп поводом 100-годишњице устанка у Босни и Херцеговини, другим балканским земљама и Истоочној кризи 1875—1878. године, том I, Сарајево 1977, 54. Често се дешавало да су закупци имали двије књиге пореза, једну за власт, а другу за себе. Обично је у личној књизи уведена десетина била знатно већа од оне наведене у првој; G. Šljivo, *Емиграција из сјеверне Босне у прекојавске крајеве у току Кримског рата*, у: Босна и Херцеговина у XIX столјећу у списима страних извјештача, Тењањ 2008, 643.

³ Према свједочењу аустријског конзула Димитрија Атанацковића харач се прикупљао чак и од дјецe млађе од десет година и од старца који су требали бити ослобођени од плаћања овог пореза. Неријетко се дешавало да се у вишечланим породицама харач наплаћује од свих, али се признаница издаје само на једно

Иван Фрањо Јукић примјетио како „од све Босне у Крајини су најбогатији Турци, и зато најбјешњи и по рају најгори“.⁴ Православно свештенство је управо на простору Босанске Крајине чинило важан сегмент аустријске шпијунске мреже која је имала за циљ упознавање насељених мјеста и путних комуникација уочи планираног рата са Османским царством. За Бечу од великог значаја биле везе са свештенством у Моштаницима да се манастир налазио у непосредној близини аустријско-турске границе.⁵

Српско свештенство представљало је током XIX вијека у Босни и Херцеговини једног од носилаца борбе Срба за национално ослобођење и било је дубоко уплетено у све оновремене устаничке покрете. Захваљујући православном свештенству национална свијест код Срба била је развијенија него код римокатолика и муслимана.⁶ Васо Пелагић је сматрао да су православни становници Босне и Херцеговине разборитији од римокатолика и муслимана јер „нису од својих мантијаша којекаким лудоријама толико убијени у главу“.⁷

У вријеме Првог српског устанка турске власти будно су пратиле понашање Срба у Босни и Херцеговини унамјери да спријечењихово повезивање са Карађорђевићевим устаницима.⁸

или два лица; В. Стојанчевић, *Прилике у Босни и Херцеговини према извјештајима аустријског конзула Д. Атанацковића 1844. године*, у: Из историје Срба у Босни и Херцеговини, Београд 2002, 63. Из изјава избјеглица које су напуштале Босну у љето и јесен 1875. сазнајемо да су државне власти и спахије трећину и десетину наплаћивали у новцу умјесту у природи. Износ пореза често је био већи од вриједности целокупне сељачке имовине. Очигледан је био недостатак било какве личне и имовинске сигурности. „Државне и спахијске даће, затим турска самовоља и свакојака отимачина учини наш положај у Турској несносним“, навео је један од избјеглица. Сељаци су се жалили како су Турци хришћане посматрали као робове са којима су поступали као са стоком; I. Кесмановић, *Izjavebosanskihizbjeglica o razlozimanjihovoghjegstvaizBosne u avgustu i septembru 1875.godine*, Сарајево 1964.

⁴„Ако икада у Босни раја за оружје прихвати, то ће најпре у Крајини, будући да је овде највише пригњешена, а помоћи јој цар не може, како сад околности стоје“, записао је Јукић описујући анархију која је владала у Крајини; I. F. Jukić, *Sabrana djela*, књига I, Сарајево 1973, 151. Мајор Вагнер, сарадник бана Јосипа Јелачића, наводи како положај хришћана у Османском царству заслужује жаљење те су они „још увијек робови у најпотпунијем смислу ријечи“; G. Šljivo, *Vagnerovo viđenje Bosne sredinom XIX vijeka*, у: *Istorijski zbornik*, god. II, br. 2, Вањалука 1981, 532–533.

⁵Познато је да су повјерљиве извјештаје из Бање Луке у Аустрију повремено слали свештеници Симо Миловановић и Ђорђе Николајевић; Б. Бронза, *Аустријска политика према простору Босне и Херцеговине 1699–1788*, Бања Лука 2012, 357–366. Игуман Моштанице пристао је на приједлог аустријског капетана Шмита да кроз Босну проведе једног аустријског официра преобученог у ђакона. За манастир је тражио помоћ, а за себе прибежиште на тлу Аустрије ако га турске власти разоткрију; В. Чубриловић, *Босански фрајкори у аустријско-турском рату 1788–1791*, у: Браство, књ. 43, Београд 1933, 104–105.

⁶ Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне цркве*, књ. II, Београд 2002, 481. О томе колико је појам вјере и народности код Срба у Босни и Херцеговини био истовјетан писао је Иван Фрањо Јукић. Он је приликом путовања кроз Босну половином XIX вијека чуо за термин „Срб“ па је питао једног сељака шта он значи. Одговорено му је да ријеч Срб замјењује ришћанин; I. F. Jukić, *Sabrana djela*, књига I, 41.

⁷ В. Пелагић, *Историја Босанско-херцеговачке буне*, Сарајево 1953, 63–64.

⁸Е. Redžić, *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini*, Сарајево 1993, 32.

Филип Вишњић је пјесмом поздрављао ријеку Дрину као племениту међу између Босне и Србије са надом да ће је Карађорђе прећи и Србима из Босне и Херцеговине донијети дуго сањану слободу.⁹ У знак освете јер се један број Срба придружио Карађорђевим четама Али-паша Видајић попалио је манастир Тавну и више српских села у околини.¹⁰

Отпор који су крајишки Срби пружили Турцима у вријеме Првог српског устанка може се посматрати кроз тзв. Прву машићку буну из 1806. и Јанчићеву буну из 1809. Догађаји из 1806. представљају Карађорђева настојања да преко својих повјереника побуни сјеверну Босну. Покрет су угушили Турци који су се у то вријеме враћали кућама након пораза на Мишару. Један дио устаника је побијен, други су умакли ка Козари да би се пребацили преко Саве, а неки су живи ухваћени.¹¹ У непосредној близини Бање Луке 17 заробљених Срба набијено је на коље и под стражом остављено да умре у мукама.¹²

Турски пораз на Мишару дао је крила надањима Срба из Крајине у скоро ослобођење које илуструју ријечи приједорског свештеника Димитрија Стојановића: „Трпељиво сам подносио турски јарам, као и сви православни надајући се да Карађорђе и нас ослободи и под своје правитељство прими”.¹³ У то доба по Босанској Крајини крстарио је сарајевски владика Бенедикт Краљевић који је са трговцем Јованом Јанчићем радио на организацији устанка. Краљевић је у Босанску Крајину дошао у љето 1807. наводно да купи миро, а у ствари да припрема устанак.¹⁴ Важну улогу у агитацији међу народом имао је свештеник Димитрије Стојановић.¹⁵ Слутећи нове немире турске власти су 1807. издале наредбу да се хришћанима на простору Бање Луке, Градишке и Дубице одузме оружје. Руска присутност у Влашкој и Молдавији у априлу 1807. додатно је охрабривала хришћане па је православним калуђерима наложено да у црквеним молитвама проповједају против руског цара Александра.¹⁶ Пркос крајишких Срба био је толики да је један сељак 5. маја 1808.

⁹В. Стојанчевић, *Србија и ослобођење Босне у време Првог српског устанка*, у: Српски народ у својој новијој историји, крај XVII – почетак XX века, Нови Сад 1998, 74–75.

¹⁰Улога српског православног свештенства зворничко-тузланске епархије у прошлости, у: Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине (1878–1958) педесетогодишњице анексије (1908–1958) и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења (1918–1958), Београд 1959, 38.

¹¹Ђ. Микић, *Бања Лука на Крајини хвала*, Бања Лука 1995, 105.

¹²*Врбаске новине*, Бања Лука, бр. 66, 7. V 1933.

¹³В. Чубриловић, *Револуционарни покрети у Босанској Крајини у XIX веку*, у: Гласник Југословенског професорског друштва, XIV, бр. 10–12, 1934, 902–910.

¹⁴Ђ. Микић, *Буна Јована Јанчића*, у: Српска револуција 1804–1815. и Босна и Херцеговина, Бања Лука 2004, 220.

¹⁵Ђ. Микић, *Бања Лука на Крајини хвала*, 106.

¹⁶Б. Храбак, *Босна и Херцеговина у доба Првог српског устанка*, Бања Лука 2004, 95, 189.

убио бањолучког капетана Салих-бега који је желио да спава са његовом женом.¹⁷ У знак одмазде Турци су протјерали из Бање Луке и околине око 300 српских породица.¹⁸

У прољеће и лјето 1808. вршене су посљедње припреме пред устанак. Око Јована Јанчића окупљали су се многи свештеници - поп Никодим, поп Јово и калуђери из Моштанице.¹⁹ Краљевић је марта 1808. позвао Јанчића да дође у манастир Боговађу или Митровицу ради састанка и договора.²⁰ Јанчић на тај састанак није отишао јер је касно добио Краљевићево писмо.²¹ Према устаничком плану најприје је требало очистити Крајину од Турака, обезбједити границу према Аустрији на сјеверу и потом се спојити са Карађорђевићим јединицама које су из Србије прелазиле у Босну.²² Иако је устаницима недостајало оружја, Јанчић није одустајао од својих намјера говорећи да ће подићи устанак „па макар се само зубима бранио“.²³ До краја септембра 1809. устанак се проширио на многа села између Уне и Босне. На неуспјех покрета утицала је чињеница да је Јанчић већ почетком устанка ухваћен и погубљен. Устанак јеугушен до половине октобра 1809. У неким крајишким нахијама били су побијени сви православни свештеници без обзира да ли су учествовали у устанку.²⁴ Архимандрит манастира Моштаница Влајнић набијен је на колац.²⁵ Зидине утврђених градова на Сави и Уни биле су „окићене“ главама завјереника, а многе одсјечене главе послате су у Травник.²⁶ Дана 1. октобра 1810. на зидине Дубице окачено је 15 глава убијених свештеника. У злочинима над свештенством истицао се бањолучки Хасан-паша.²⁷ Пакрачки епископ Јосиф Путник је забиљежио како су Турци свезане свештенике бацали са бедема у Саву.²⁸ Попа Јову

¹⁷ Исто, 174.

¹⁸ Ђ. Микић, *Православна црква и свештенство у Крајини у покрету ослобођења од Турака*, у: Шематизам Српске православне епархије Бањалучке 1900—2000, Бањалука 2000, 42. Аустријски конзул из Бање Луке у то вријеме се налазио у једној кући смјештеној наспрам губилишта па је сваки дан могао да гледа одсјецање глава; Б. Храбак, *Босна и Херцеговина у доба Првог српског устанка*, 161.

¹⁹ Ђ. Микић, *Бања Лука на Крајини хвала*, 109.

²⁰ А. Ivić, *Novi podacizaproučavanjesrpskogustanka*, у: *Vjesnik* Кр. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arhiva, god. XVII, Zagreb 1915, 120—121.

²¹ Исто, 122—123.

²² Б. Храбак, *Босна и Херцеговина у доба Првог српског устанка*, 217. „Не будите среброљубиви него радите само на добро народа и на срећном исходу нашег подузећа. Ја ћу, што се мене тиче, радо све жртвовати само да народу помогнемо“, написао је Јанчић попу Никодиму из Босанског Свињара; *Врбаске новине*, Бања Лука, бр. 1198, 2. II 1937.

²³ Г. Ђлјиво, *Bosna i Hercegovina 1788—1812*, Ванјалучка 1992, 361.

²⁴ *Буне и устанци у Босни и Херцеговини у XIX веку*, Београд 1952, 43.

²⁵ Б. Храбак, *Босна и Херцеговина у доба Првог српског устанка*, 217.

²⁶ Ђ. Микић, *Буна Јована Јанчића*, 234.

²⁷ *Врбаске новине*, Бања Лука, бр. 1198, 2. II 1937.

²⁸ Ђ. Микић, *Православна црква и свештенство у Крајини у покрету ослобођења од Турака*, 43.

Турјачанина Турци су ухватили на славонској страни те су га пребацили у Босну и погубили.²⁹Под притиском аустријске агитације католици из околине Бање Луке, предвођени ивањским жупником фра Јозом Ивићем, намјеравали су да се оружјем супроставе Јанчићевим устаницима.³⁰

У вријеме када је 1826. године Абдурахман паша дошао у Босну са намјером да проведе реформе и уреди земљу поп Ђорђо Вујичић из Цикота припремао је устанак у области Бирча и Власенице. Турске власти су на вријеме сазнале за ове припреме па је Вујичић ухапшен и погубљен у Сарајеву.³¹

Под притиском аграрних терета и свакодневног насиља над хришћански живљем дервентски парох Јовица Илић почео је крајем 1833. да се са свештеницима и народним првацима договара о подизању буне. Половином исте године у Србију је отпутовао поп Миле Витковић из Карајзоваца код Бање Луке како би од кнеза Милоша тражиосавјет како да се Срби заштите од турских зулума.³²Један од главних виновника злочина над Србима био је градачачки и маглајски муселим Ахмед-бег Градашчевић.³³ На удару Ахмед-бега налазили су се и православни свештеници сумњичени да у Аустрију дотурају вијести о приликама у Босни. Власти су фебруара 1834. утамничиле свештеника Мојсија Поповића из Обудовца само зато јер је у његовој кући ноћио неки трговац из Шапца.³⁴Јовица Илић и учитељ Пантелија Стеванов су на вријеме, уочи избијања буне, жене и дјецу склонили на сигурно преко Саве. Турци су попу Јовицу звали „Чизма“, јер се први усудио да носи чизме, што до тада нико осим Турака није смио чинити.³⁵

²⁹ Ђ. Микић, *Буна Јована Јанчића*, 234.

³⁰ Б. Храбак, *Босна и Херцеговина у доба Првог српског устанка*, 216. Хабзбуршка монархија имала је почетком XIX вијека разгранату шпијунску мрежу у Босни и Херцеговини. Кључна личност у овом послу био је загребачки опат Винцен Влатковић који се у прољеће 1807. утаборио у Свилају на Сави уз границу са Босном. Основу хабзбуршке шпијунске мреже чинило је католичко свештенство. Влатковић је шпијуне најчешће маскирао у турска одијела, а понекад би их, уколико су имали браду, облачио као православне свештенике; Б. Бронза, *Хабзбуршка политика према Босни и Херцеговини у првим годинама српског устанка (1804—1807)*, у: *Српска револуција 1804—1815. и Босна и Херцеговина*, Бања Лука 2004, 573.

³¹ *Улога српског православног свештенства зворничко-тузланске епархије у прошлости*, 39.

³² Д. Страњаковић, *Буна Срба хришћана у Босни 1834. године*, у: С. Тутњевић, *Поп Јовичина буна*, Београд 2007, 41.

³³ А. Ivić, *Ustanak derventskeg popa Jovice Ilića 1834. godine*, у: С. Тутњевић, *Поп Јовичина буна*, 23—38.

³⁴ Д. Страњаковић, *Буна Срба хришћана у Босни 1834. године*, у: С. Тутњевић, *Поп Јовичина буна*, 44.

³⁵ К. К., *Три поповске буне*, у: *Развитак*, бр. 5-6, Бања Лука 1910, 159. Попу Илићу и прије подизања устанка нису били страни сукоби са Турцима. Тако је једном приликом поручио неколицини Турака на неком црквеном збору: „О Турци! Ако поп Јовица буде жив, извадиће он ваше руке испод прегача наших жена“; *Исто*, 160.

У жељи да обезбједи помоћ кнеза Милоша Обреновића у Србију је отпутовао поп Павле Твртковић из Церовљана. Кнезу Милошу је предочио тешко стање у којем су живјели хришћани у Босни те је од њега затражио да на Порти интервенише у корист раје.³⁶ Србија није учествовала у припремама буне, али су српске власти гледале кроз прсте на антитурску пропаганду међу босанским избјеглицама, чак и повремену куповину оружја и муниције.³⁷ Твртковић је успио на кратко прећи у Босну али се под притиском Турака вратио у Србију. Из писама које је Јовица Илић слао у Србију види се како је положај хришћана у Босни постао неиздржив, те је раја била приморана бјежати преко Саве „макар сви у води потонули“.³⁸

Поп Јовица је око себе окупио више стотина слабо наоружаних људи. На подизању устанка са њим су радили свештеници Павле Џабић и Милан Витковић.³⁹ У Мајевцу су им се придружили свештеници Стеван и његов брат Андрија Поповић. Побуна је почела 11. марта на беговским посједима око Оцака када је запаљено више беговских кућа.⁴⁰ Највећи судар одиграо се код Подновља, апремда је у борби пало око 300 турских војника, устаници су подлегли бројнијим и боље наоружаним Турцима из Бање Луке и Дервенте.⁴¹ Поп Јовица се склонио у планину Вучјак, тражећи начина да пређе Саву. Касније је успио доћи до Крагујевца, одакле га је кнез Милош послао у Цариград да пред султаном да прикаже турске злочине над Србима.⁴² Други извори казују да се послје битке код Подновља попу Јовици Илићу губи сваки траг.⁴³

Турска освета по слому устанка била је сурова. Поп Павле Џабић је посјечен, а турска насиља над хришћанима достигла су такве размјере да су „свештеничке и сељачке куће постале као неке крчме забосанске муслимане“.⁴⁴ Када су чули за устанак, из правца Приједора и Козарца упутили су се Турци под вођством Мурат-бега Беширевића и Мехмед-бега Рустанбеговића према Бањој Луци да прискоче у помоћ дервентским Турцима пустошећи успут по српским селима. Више од 100 Срба је убијено, међу њима и

³⁶ Улога српског православног свештенства зворничко-тузланске епархије у прошлости, 39.

³⁷ В. Стојанчевић, *Кнез Милош и његово доба*, Београд 1966, 325.

³⁸ Д. Страњаковић, *Буна Срба хришћана у Босни 1834. године*, 48.

³⁹ Улога српског православног свештенства зворничко-тузланске епархије у прошлости, 39.

⁴⁰ G. Šljivo, *Vosna i Hercegovina 1827—1849*, Banjaluka 1988, 202.

⁴¹ *Буне и устанци у Босни и Херцеговини у XIX веку*, 45.

⁴² И. Павловић, Р. Илишковић, *Босанска Посавина 1774—1864. Посавско-требавска буна*, Модрича-Шамац 2008, 90; G. Šljivo, *Vosna i Hercegovina 1827—1849*, 206.

⁴³ Д. Страњаковић, *Буна Срба хришћана у Босни 1834. године*, 70.

⁴⁴ *Исто*, 72.

прото Јосип Башић из Липника. У гушењу побуне учествовали су и Турци из Градачца па су при повратку из борби понијели са собом више одсјечених устаничких глава и поставили их на зидине градачачког утврђења.⁴⁵ Народ је бјежећи од турске освете масовно ишао преко Саве у избјеглиштво. Половином априла 1834. у Шабац је стигло више избјеглица, међу њима свештеници Симо Дамловић из Подградаца и Тома Богдановић из Машића са вијестима да су Турци поразили устанике на Вучјаку.⁴⁶ Католици нису масовније учествовали у овом покрету али само мјесец дана по гушењу поп Јовичине буне босански фрањевци упутили су писмо аустријском владару да посредује код Порте како би се побољшао положај босанских католика.⁴⁷

Реформски захвати у Османском царству настављени су 1839. доношењем Хатишерифа од Гилхане. Овај акт гарантовао је свим поданицима царства сигурност живота, једнакост пред законом и сигурност имовине. Хатишериф је у Босни и Херцеговини наишао на жилав отпор муслиманског становништва.⁴⁸ Покушај да се Хатихумајуном 1856. уреди односи у Босни и Херцеговини остао је мртво слово на папируи само је појачао отпор муслиманских феудалаца централним властима.⁴⁹ Свака проглашена реформа била је у пракси безвриједна.⁵⁰

Црногорска побједа над Турцима на Грахову половином 1858. подстакла је новинародни покрет у Босанској Крајини на чијем челу су се нашли Петар Пеција Поповић, Петар Гарача, Ристо Јејић и Симо Ћосић. Из Ивањске устанак се током јуна 1858. проширио на простор Бихаћа, Санског Моста, Приједора, Дубице и Градишке. Бањолучки мутесариф Адем-ефендија позвао је архимадрита Пајсија Ескића и трговца Саву Милића да својим угледом умире народ Кнежпоља. Надмоћнијем и боље наоружаном непријатељу устаници нису могли дуго одолијевати. Турци су 14. јула заузели Ивањску, а турска војска је у знак

⁴⁵G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827—1849*, 206.

⁴⁶*Исто*.

⁴⁷*Glasnik Zemaljskog muzeja*, knj. I, Sarajevo 1913, 67—68.

⁴⁸G. Šljivo, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850—1852*, Sarajevo 1977, 12.

⁴⁹Ђ. Микић, *Бања Лука на Крајини хвала*, 147.

⁵⁰„Мржња између раје и муслимана остала је једнако дубока, пљачкање једнако често, а убирачи пореза једнако грамзиви као и раније“, записао је француски путописац Шарл Иријарт; Ђ. Irijart, *Bosna i Hercegovina — putopis iz vremena ustanaka 1875—1876*, Sarajevo 1981, 104.

одмазде спалила манастир Рмањ.⁵¹ Најупронији устаници, међу којима и Пеција, повукли су се у планине одакле су још неко вријеме наставили са борбом.⁵²

У вријеме када се буна у Кнежпољу налазила на издисају у Посавини је дошло до новог сељачког устанка. Притјешњени пореским обавезама и новим наметима, нарочито послије Кримског рата (1853—1856) сељаци у Посавини су пријетили да ће престати обрађивати земљу.⁵³ Турске власти предузеле су низ мјера како би спријечиле иселјавање сељака попут конфискација лађа у Посавини и појачавања стража на Сави.⁵⁴ У Тузли је 1857. група незадовољних људи у меџлису поставила питање зашто сељак хришћанин у Босни мора да живи теже од сељака у Србији.⁵⁵ На интервенцију Порте смијењен је зворнички епископ Агатангел, а на његово мјесто постављен је епископ Мелентије лојалан турским властима.⁵⁶

Увидјевши да неће доћи до побољшања прилика, народ из зворничке, бијељинске, брчанске и градачачке нахије опуномоћио је крајем 1857. неколико људи да оду у Беч и тамо поднесу жалбу турском посланику. Свештеник Милош Чолић из Драгаљевца код Бијељине слао је депутацији новац. У петицији која је јануара 1858. предата турском посланику наводи се да су сељаци били вијерни султанови поданци који су уредно плаћали царске порезе, али да више нису у стању трпити беговску самовољу. Затражено је укидање трећине и давањадесетине под закуп.⁵⁷

На челу устаничког покрета у Посавини у љето 1858. нашао се поп Хаци Петко Јагодић који је око себе окупио свештенике Павла Трифуновића и Марка Попадића из Осјечана, Станка Вуковић-Марића из Копривне, те Ђурицу Живковића из Српске Зелине.⁵⁸ Другу групу побуњеника водио је прота Стеван Аврамовић из Орашја. Живећи на граници он је одржавао везу са аустријским властима и Србима избјеглим преко

⁵¹ *Буне и устанци у Босни и Херцеговини у XIX веку*, 63.

⁵² Пеција је касније пребјегао у Аустрију која га је изручила турским властима. У Цариграду је осуђен на смрт и враћен у Босну гдје је требала бити извршена казна. Успио је умаћи турским властима те је у Србији живио до новог устанка 1875. у којем је погинуо; Ђ. Микић, *Бања Лука на Крајини хвала*, 151.

⁵³ *Буне и устанци у Босни и Херцеговини у XIX веку*, 56.

⁵⁴ В. Поповић, *Аграрно питање у Босни и турски нереди за време реформног режима Абдул-Меџида (1839—1861)*, Београд 1949, 251.

⁵⁵ И. Тепић, *Покрети сељака у Босанској Крајини и Посавини крајем шесте и почетком седме деценије XIX вијека у свјетлу руске грађе*, у: *Историјски зборник*, год. VII, бр. 7, Бањалука 1986, 65.

⁵⁶ Нови зворнички митрополит који је наслиједио Агатангела био је протурски орјентисан. Он је у Сарајево послао двојицу православних свештеника под оптужбом да су бунтовници само зато јер су се оАгатангелу изјашњавали позитивно; И. Тепић, *Покрети сељака у Босанској Крајини и Посавини*, 91.

⁵⁷ В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 203, 207.

⁵⁸ *Улога српског православног свештенства зворничко-тузланске епархије у прошлости*, 41.

Саве.⁵⁹ Аврамовић се 20. августа 1858. писмом обратио руском цару молећи га за помоћ у оружју,⁶⁰ а зна се да је био у контакту и са руским конзулом Шчулепниковом.⁶¹ Аврамовић је ступио у везу са свештеницима Јаћимом Степановићем из Црквине, Николом Лукићем из Обудовца и Павлем Трифуновићем из Осјечана.⁶² Прота Стеван био је у преговорима и са фра Стјепаном Микићем, гвардијаном фрањевачког самостана у Доњој Махали.⁶³ Кључни договор на припреми устанка одржао се у кући свештеника Стојана Стојчевића у Горњем Жабару, када је одлучено да се буна подигне у јесен 1858.

Најважнији сукоб са Турцима догодио се 28. септембра 1858. код Орашја. У недостатку оружја устаници су се борили косама и сјекирама и на концу су били поражени. Прота Аврамовић се са неколицином свештеника домогао Србије.⁶⁴ Устаници Хаџи Петко Јагодића потучени су 30. септембра 1858. у бици на Дугој њиви, а Јагодић је прешао у Славонију па у Србију.⁶⁵ Како у Посавини није било изражене хајдучије, а трговци су се углавном држали по страни, вође устанка махом су били православни свештеници.⁶⁶ Турске власти су их оптуживале да подстичу сељаке на буну па су их стога прогнали.⁶⁷ Поп Јаћим Степановић прогнан је у Малу Азију. На заузимање владике Агатангела Цариградска патријаршија јекод Порте издејствовала да се поп Јаћим врати у отаџбину послје 11 година прогонства. Турци су свештенику Павлу Трифуновићу одсјекли главу и набијену на колац носили је по српским селима око Осјечана.⁶⁸ Велики покољ хришћана догадио се у Орашју које су Турци попалили.⁶⁹ Буна у Посавини из 1858.

⁵⁹ Исто, 40.

⁶⁰ И. Тепић, *Покрети сељака у Босанској Крајини и Посавини*, 93.

⁶¹ Улога српског православног свештенства зворничко-тузланске епархије у прошлости, 40.

⁶² Исто, 40–41.

⁶³ Р. Јеремић, *Устанак у Посавини 1858.*, у: Календар СКПД Просвјета, Сарајево 1924.

⁶⁴ Аврамовић је касније поповео у лозничком срезу, па се 1876. придружио добровољачком одреду Ђоке Влајковића као војни свештеник; Прим. Б. М.

⁶⁵ Годину дана послје аустроугарске окупације Хаџи Петко Јагодић се вратио из Србије у Босну и поново почео опслуживати своју стару парохију Врањак гдје је убрзо преминуо; К. К., *Три поповске буне*, 166–167.

⁶⁶ Хајдуци су уз свештенике и ријетке трговце били онај друштвени слој који је предводио српски народ у устанцима који су потресали Босну и Херцеговину током XIX вијека. „Ако се будна народна свијест може сматрати као мост, преко кога се из ропства у слободу прелази, онда се слободно може рећи, да су хајдуци и ускоци били будни чувари тога моста, док се уморни народ, од ранијих похода и напора, одмарао и за нови прелазак приправљао“; Р. Т. Пророковић, *Буна 1874. и устанак у Херцеговини 1875. год.*, у: Браство, књ. 20, Београд 1902, 120.

⁶⁷ В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 262.

⁶⁸ Улога српског православног свештенства зворничко-тузланске епархије у прошлости, 42.

⁶⁹ Буне и устанци у Босни и Херцеговини у XIX веку, 61. Турци су у знак освете због избијања буне убили више стотина људи иза којих је остало готово исто толико удовица – „обудовјелих жена“. По народном предању тако је мјесто Обудовац између Шамца и Брчког добило име; Прим. Б. М.

попут оне у Босанској Крајини, вођена је без озбиљнијег плана и организације, готово стихијски, као посљедица сељачког очаја.⁷⁰ Мањи број католика из Посавине, не питајући за мишљење своје братре, ступили су у везу са српским устаницима.⁷¹

Свједочанства о избијању устанка у Босни 1875. повезују тај догађај са прикупљањем десетине и одбијањем сељака да је плате.⁷² Убрзо су социјални мотиви устанка нестали пред политичким циљевима националног ослобођења.⁷³ Јединство покрета разарало је више политичких струја. Социјалистичка, предвођена Васом Пелагићем, Костом Угринићем и Манојлом Хорваћанином залагала се за истовремено извршење националне и социјалне револуције на цијелом Балкану. Пелагић је био члан костајничког одбора који је водио бригу о устаничким четама у Козари, Грмечу, Рисовцу и Брезовачи.⁷⁴ Пелагићево име налази се у документима Јамничке скупштине (16—17. децембар 1875). Учествовао је на састанку најистакнутијих устаничких вођа одржаном јуна 1876. на Грмечу.⁷⁵ Своје политичке ставове детаљно је формулисао у тзв. Устаничком програму, који је објављен у *Историји босанско-херцеговачке буне*.⁷⁶ Иако је планирано да Пелагић буде један од делегата који ће представницима великих сила на Берлинском конгресу изложити народне жеље, у Берлин је испред устаника отпутовао само трговац Васо Видовић.⁷⁷

Православно свештенство имало је истакнуту улогу током устанка.⁷⁸ Француз Шарл Иријарт пише да су православни попови живјели тако присно са народом па не само да су

⁷⁰ В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 259.

⁷¹ Ј. Јеленић, *Kultura i Bosanski franjevci*, књ. II, Сарајево 1915, 272.

⁷² Артур Еванс наводи да је устанак из 1875. био више усмјерен против муслиманских феудалаца, а мање против султана. Хришћанског сељака назива кметом који је био у знатно горем положају од роба у средњем вијеку; А. Растовић, *Енглези и Балкан 1837—1914*, Београд 2015, 171—172.

⁷³ М. Екмећић, *Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875—1878*, 56—57. Костајнички парох Димитрије Дукић је аустроугарским пограничним властима описао положај хришћана уочи устанка за које каже да „нема ради своје вјере никаквих права које уживају мухамеданци. Он нити смије цркве градити, нити негибивог иметка си стећи, као што га и у никакву службу неприпушћају“. Невоље дубичких Срба описао је свештеник Марко Павковић наводећи како су многи ондашњи Турци „често у наше цркве приликом одржавања службе божје залазили те у таквој пушили и непристојно се понашали што је свагда на презирање наше вјере смјерало“; *Прандједовске муке под Турцима-изјаве Срба избјеглица о разлозима њиховог бјекства из Кнезпоља у аугусту и септембру 1875. године*, (приредио: И. Кецмановић), Козарска Дубица 1994.

⁷⁴ Р. Бесаровић, *Васо Пелагић*, Сарајево 1951, 100.

⁷⁵ Д. Ф. Поплико, *Васо Пелагић – основне етапе његовог идејног развитака*, Нови Сад 1982, 85—89.

⁷⁶ Пелагићево дјело први пут је објављено 1879. и даје богат материјал и обиље података за проучавање друштвено-политичких односа у Босни и Херцеговини у XIX вијеку. На жалост, Пелагић је приликом његовог писања изоставио описе неких веома значајних догађаја у којима је учествовао; Прим. Б. М.

⁷⁷ Д. Ф. Поплико, *Васо Пелагић*, 89.

⁷⁸ Опширније код: Б. Милошевић, *Свештенство Босанске Крајине у устанку 1875—1878. године*, у: Зборник за историју Босне и Херцеговине, бр. 7, Београд 2012, 239—255.

давали знак за устанак, него су и узимали пушку да воде своје парохијане у битку.⁷⁹ Од многих крајишких свештеничких породица прослављених у устанку најпознатије су биле Карановићи, Ковачевићи и Хаџићи. Многи крајишки свештеници борили су се у јединици Петра Мркоњића.⁸⁰

Угледна породица Карановића дала је Босанском устанку неколико изузетних бораца.⁸¹ Поп Ђоко-Ђурађ Каран-Карановић (1827—1880) био је члан најужег устаничког руководства.⁸² Поп Каран је око себе окупио више стотина људи и већ 22. септембра 1875.

⁷⁹ „Код католика ствари не стоје тако“, пише Иријарт. „Код босанских свећеника појам вјере долази прије појма народности, а могло се видјети у овим садашњим приликама да је католичко свештенство ове покрајине, које је, како кажу, слушало наређења из Рима, одвраћало колико год је могло своју паству да не приступи покрету“; Š. Iričart, *Bosna i Hercegovina — putopis iz vremena ustanaka 1875—1876*, 126. Фра Ловро Караула из околине Ливна упозоравао је у прољеће 1873. ливањске Турке да даљим угњетавањем хришћана сами себи припремају пропаст. „Раја је дотјерана до зида. Зид је тврд и висок, нити се може кроза њ, нити преко њега. Народ се мора некако бранити, а кад он устане на обрану, вас је мало а народа много, тијесно ће вам бити“, поручио је Караула. Фрањевци Ловро Караула, Анђео Ђурић и Миховил Марјановић су половином априла 1875. аустроугарском владару Францу Јозефу изложили патње католика у Босни приликом његове посјете Далмацији; В. Vadrov, *Fra Lovro Karaula (Prilog povjesti bosanskih Franjevaca)*, Сарајево 1925, 31—33. О држању босанских католика у вријеме устанка свједочи и један извјештај који је Фрањо Давидовић из Маглаја упутио генералу Алимпићу. Давидовић је разговарао са више католика који су му рекли да би радо стали уз борце против аустроугарске окупације 1878. али не смију ништа предузимати без знања и сагласности фратора; В. Bogićević, *Kako je branjeno Sarajevo od austrougarskog okupatora 19. avgusta 1878. godine*, у: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Сарајево 1979, 351. Занимљиво је како је 500 католика из околине Ивањске организовало антиустаничку чету да би се касније придружили Турцима у борбама против устаника код Градишке. У бици на Гаштици заједно са муслиманима ратовало је више стотина католика. Једна мјешовита католичко-муслиманска чета дјеловала је у селу Мравица код Бање Луке. Одбијање босанских католика да се масовније придруже Србима у устанку Пелагић је видио у загребачкој антисрпској пропаганди; Б. Теиновић, *Српски устанак у Босни 1875—1878*, Бања Лука 2006, 70. Католички мисионари траписти, смјештени у близини Бање Луке, писали су у Беч питајући да ли би Аустрији било корисно да се католици тог краја дигну на устанак и да ли би их Аустрија заштитила у случају невоље. Из Беча је стигао одговор да влада нема ништа против устанка али да им безбједност не може гарантовати; Б. Теиновић, *Велике силе и устанци у Босни и Херцеговини током XIX вијека* (магистарски рад у рукопису), Библиотека Филозофског факултета у Бањој Луци, 220—221. Познато је да су фра Антун Кнежевић, жупник самостана на Петрићевцу и фра Андрија Видовић, бањолучки жупник, подржавали српске устанике због чега су изазивали гњев турских власти; В. Теиновић, *Трапистишка опатија Marija Zvijezda u Banjaluci (1869—2009)*, Вања Лука 2009, 11. Католички свештеници у Херцеговини савјетовали су своје вјернике да ни у чему не помажу Србе који су се дигли против, по њима, законитих власти. Плашили су се да ће у случају успјеха устанка Срби подјармити католике и превести их на „јеретичку влашку вјеру“; Б. Теиновић, *Велике силе и устанци у Босни и Херцеговини током XIX вијека*, 189.

⁸⁰ Б. Милошевић, *Православно свештенство у друштвеном развоју Босанске Крајине у другој половини XIX и почетком XX вијека*, Бања Лука 2012, 42—44.

⁸¹ Каран-Карановићи припадају старосједилачким породицама Босанске Крајине. У XIX вијеку насељавали су области Змијања, Поуња и Грмеча, а посебно их је било у околини Босанског Петровца и Босанског Новог. Породица је генерацијама традиционално давала православне свештенике; Д. Дробац, *Општина Нови Град кроз историју*, Нови Град 2004, 135—138.

⁸² Ђоко-Ђурађ Каран-Карановић се школовао у Бихаћу и Сарајеву. Радио је као свештеник у Суваји и Вођеници, а од 1861. у Костајници, гдје су његовом заслугом подигнуте нова црква и школа. Са Петром Петровићем Пецијом учествовао је у Дољанској буни 1858. Због оптужби за бунтовништво више пута је осуђиван на вишемјесечне казне затвора, а почетком 1870. са братом Стеваном и на прогонство; *Босанска Вила*, Сарајево, бр. 19, 15. X 1900, 257—259.

сукобио се са Турцима на Грљевцу.⁸³ Са попом Караном Срби су се поносили, па је његов храбри лик брзо ушао у народну пјесму.⁸⁴ Кнез Милан Обреновић даровао му је „Таковски крст“ и сребрну колајну за храброст.⁸⁵ Каранов брат, свештеник Стеван Карановић (1834–послије 1913) одржавао је везе са Гавром Вучковићем, Серафимом Перовићем и Васом Пелагићем и набављао оружје и новац за устанике.⁸⁶

Истакнуто мјесто међу крајишким устаницима припада Василију Вајану Ковачевићу (1844–1896).⁸⁷ Он је у током устанка био на челу чете од 100 људи и учествовао у више бојева против Турака. Вајанова чета је августа 1876. са снагама попа Ђоке Карана, Триве Амелице, Миће Тркуље и Вида Милановића попалила Босанско Грахово.⁸⁸ Његова чета се половином 1877. борила на Сани како би заштитила сељачке збјегове.⁸⁹ У бици на Црним Потоцима лjeta 1877. поп Вајан се борио на десном крилу устаничке војске, након чега му се чета распала. Вајаново јунаштво и храброст из устанка опјевано је у многим народним пјесмама.⁹⁰ Његов брат Вид Ковачевић, ђак бањолучке Богословије и каснији бањолучки прота, у вријеме устанка је радио по избјегличким школама Аделине Ирби у Славонији и Далмацији.⁹¹

Учесник Босанског устанка био је и старјешина манастира Моштанице, Кирило (Ћирило) Хаџић (1851–1897), родом из села Турјак, код Босанске Градишке. Као млади

⁸³ В. Красић, *Војвода босанских Срба поп Ђоко Каран Карановић*, Нови Сад 1877, 20.

⁸⁴ „Беж' те Турци зарана, ето попа Карана. И он носи сабљу – змију, беж' те Турци у Азију“; Епископ жички Василије, *Улога Српске православне цркве у Бањалучком велеиздајничком процесу*, Београд 1970, 32.

⁸⁵ В. Красић, *Војвода босанских Срба поп Ђоко Каран Карановић*, 30.

⁸⁶ Стевана Карановића рукоположио је митрополит Игњатије 6. децембра 1866. у Босанском Новом. Имао је сина Јована свештеника у Јаловику у Србији. Турске власти су Стевана Карановића често прогониле и затварале. Са братом Ђоком био је прогнан у Малу Азију на 101 годину, али су успјели побити пратњу и вратити се у домовину; *Босанска Вила*, Сарајево, бр. 4, 28. фебруар 1907, 49–51; *Исто*, бр. 19, 15. октобар 1900, 257–259; Ј. С. Радојчић, *Срби западно од Дунава и Дрине*, књ. II, Нови Сад 2009, 249.

⁸⁷ Вајан Ковачевић је рођен у селу Притока код Бихаћа, од оца Филипа, свештеника и мајке Стеваније. Вајан је цијенио науку и школу па је одшколовао своја два брата: проту Вида Ковачевића у Бањој Луци и протонамјесника у Бихаћу Косту, као и сина Стевана. Српску основну школу Вајан је похађао у српској задрузи попа Вида Иванчевића у Хргару код Бихаћа, а потом у школи у Притоци, смјештеној у кући његових родитеља. Свештеником је постао 1862; *Босанска Вила*, Сарајево, бр. 4, 1897, 63; *Босанско-Херцеговачки Источник*, Сарајево, год. XI, бр. 2, 1897, 79.

⁸⁸ В. Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878*, Београд 1930, 142; В. Красић, *Војвода босанских Срба поп Ђоко Каран Карановић*, 25.

⁸⁹ М. Екмечић, *Устанак у Босни 1875–1878*, Сарајево 1960, 310.

⁹⁰ „У Вајана скрлетна долама, па се веже срмали копчама. За пасом му љута гуја спава, под њим ђого зечки поиграва. Дуга пушка погоцима гађа, ластавицу у лету погађа, а ханцаром пресјеца дрвеће, без пусата ни у цркву неће“; *Развитак*, Бања Лука, бр. 3, 1. март 1940.

⁹¹ Василијев син Стеван, рођен 1863. у Бихаћу, похађао је Богословију у Рељеву, а потом био парох у родном мјесту све до своје смрти 1925. када се угасила свештеничка лоза Ковачевића у Босанској Крајини; Прим. Б. М.

јеромонах ступио је међу устанике 1875. али се са четом због малобројности убрзо повукао. Помагали су му свештеници Стево Поповић(1838—1908) из Подградаца⁹² и Рувим Бубњевић из Карајзоваца.⁹³ Кад је Србија 1876. ушла у рат са Турском, Кирило Хаџић је са многим добровољцима са Козаре отишао Ђоки Влајковићу на Дрину, гдје је код Бијељине добио војна одликовања и војводску сабљу.⁹⁴ Манастир Моштаницу, као једно од средишта устанка, Турци су запалили 16. септембра 1875.⁹⁵ Раме уз раме са Кирилом, у истој чети борио се и његов брат Васо Хаџић(1849—1904).⁹⁶ У касно лето 1875. године Турци су попалили и манастир Тавну у којем су неко вријеме боравили устаници. Башибозуци су манастир темељно опљачкали, а локалну школу спалили. Архимандрит Александар се спасио бјекством у планину.⁹⁷

Важну улогу у устанку имао је крајишки свештеник Илија Билбија (1838—1908), родом из Босанског Грахова. Билбија је 1876. путовао у Русију тражећи помоћ за устанике, али их је у Бечу задржао руски посланик Новиков.⁹⁸ Поручио им је да због договора Русије и Аустроугарске Босна и Херцеговина не може припасти Србији.⁹⁹ Билбија је априла 1876. са попом Давидом Грубором, Стевом Поповићем и војводом Голубом Бабићем овластио члана међународног комитета за помоћ Гаврила Божидаревића Веселичког да их заступа пред великим силама.¹⁰⁰ Учествујући у свим већим окршајима, добио је српску медаљу за храброст.¹⁰¹

⁹² Часопис *Источник* за Поповића пише да се у устанку истакао „као храбар вођа својих другова у многим бојевима, (...) тако да се и данас о његовом јунаштву по цијелој Крајини зна и приповједа“. Поповић је био осми у роду ове старе свештеничке лозе. Позив је наслиједио од оца Микана, а свештеничку традицију је наставио његов синовац Марко Поповић; *Источник*, Сарајево, год. XXII, бр. 3, 1908, 46.

⁹³ Б. Чубриловић, *Хајдук Пеџија 1826—1875*, Сарајево 1954, 47.

⁹⁴ Архимандрит Кирило Хаџић није могао да се помири са аустроугарском окупацијом Босне и Херцеговине. Због тога је јавно ударао на „тај срамни чин аустријске политике искоришћавања туђег труда и туђе муке“. „Ми смо се“, говорио је он, „са Турцима крварили и тукли, а ви Швабови дођосте преваром на готово. Кукавице и ви и ваши господари“; Ђ. Микић, *Бањалука на Крајини хвала*, 252; *Дабробосански источник*, Сарајево, год. VIII, бр. 4-5, 1894, 198; *Бранково коло*, Сремски Карловци, бр. 41, 14/26. октобра 1899.

⁹⁵ С. Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, Бања Лука 1993, 44.

⁹⁶ Васо Хаџић је основну школу завршио у Босанској Градишци, а Богословију у Бањој Луци. Митрополит Игњатије га је рукоположио за свештеника 1868, када му је на управљање повјерена парохија Турјак; *Источник*, Сарајево, год. XVIII, бр. 11-12, 1904, 188—189.

⁹⁷ Н. Ђокић, *Својевољци на Дрини 1875. године*, у: Добровољачки гласник, год. XVII, бр. 29, Београд 2007, 105.

⁹⁸ М. Екмечић, *Устанак у Босни*, 195.

⁹⁹ *Исто*.

¹⁰⁰ В. Поповић, *Покрет од 1875. до 1878*, у: Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење, Сарајево 1929, 56.

¹⁰¹ Билбија је основну школу завршио у Ливну и манастиру Крка у Далмацији. Похађао је задарску Богословију. Приликом освештања манастира Рмња 6. августа 1883, митрополит Сава Косановић га је

У чети Вида Милановићевој један од најискуснијих бораца био је поп Јован Пећанац (1838–1911) из Босанског Петровца. Борио се на Бјелају, Петровцу, Кључу, Ростову, Јелашиновцу, Челебићу и Црним Потоцима. Одликован је српском медаљом за храброст.¹⁰² При организацији устанка на Вучјаку радио је поп Благоје Џабић, син свештеника Павла Џабића који је погинуо у буни Јовице Илића.¹⁰³ Уочи Спасовдана 1875. устаници су се састали у Винској и одлучили да буну почну паљењем беговских чардака и војних караула крај Саве. Неколико дана касније на Вучјаку је дошло до судара Срба и Турака у којем су устаници поражени. Поп Благоје Џабић се након ове битке повукао у Срем гдје је 1875. преминуо.¹⁰⁴ У устанку је учествовао и његов син Лука Џабић који је након тромјесечног ратовања са Турцима прешао у Србију и пријавио се у добровољце. Лукин брат Михаило био је учитељ у Бијељини.¹⁰⁵

Међу потписницима прогласа о сједињењу Босне и Кнежевине Србије од 20. јуна 1876. који су сачиниле војводе и устанички главари налазило се и неколико српских свештеника: Ђоко Каран, Илија Билбија, Давид Грубор, Јован Пећанац, Стеван Поповић и Трифун Станишљевић.¹⁰⁶

Некиправославни свештеници су се као добровољци борили у српској војсци за вријеме српско-турских ратова. Јован Ристић (1850–1934) је у улози курира половином 1875. отишао у Београд по упутства. Послије мисије се 1876. склонио пред турским зулумима у Славонију, а одатле у Србију.¹⁰⁷ Добровољац у српско-турском рату био је бањолучки

произвео у чин протопрезвитера. Исти митрополит одликовао га је на првом крстом приликом депутације у Пожеги, а одмах затим повјерена му је дужност протопрезвитера у срезу петровачком, коју је вршио до 1890. кад је дошао за пароха у Грахово. Девет година касније повјерена му је протопрезвитерска дужност за ливањски протопрезвитеријат, коју је обављао до смрти 1908; *Изворник*, Сарајево, год. XXII, бр. 13. и 14, 1908, 215–216. Билбија је имао истакнуто мјесто у новинским извјештајима Атрура Еванса. У чланцима у *Manchester Guardian* и књизи о босанском устанку Еванс га описује као дива од човјека, са гласом снажним „као труба Архангела Михаила“; V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, Beograd 1966, 302.

¹⁰² Пећанац је до устанка служио у парохији Бјелај на коју га је рукоположио митрополит Игњатије у Сарајеву 30. јануара 1862. Послије аустроугарске окупације дошао је у Варцар Вакуф за пароха. Митрополит Сава Косановић дао му је 1883. управу варцарског протопрезвитеријата. Његовим залагањем подигнута је 1885. црква, а 1894. и српска школа у Варцар Вакуфу; *Српска Ријеч*, Сарајево, бр. 233, 12/25. XI 1911; *Отаџбина*, Бања Лука, бр. 22, 5/18. новембар 1911.

¹⁰³ *Улога српског православног свештенства зворничко-тузланске епархије у прошлости*, 44.

¹⁰⁴ *Исто*.

¹⁰⁵ В. Војводић, *Рад Србије на помагању просвете у Босни и Херцеговини (1868–1876)*, Кикинда 1989, 55.

¹⁰⁶ Х. Капицић, *Застава о Босни и Херцеговини*, књ. IV, Сарајево 1956, 91–94.

¹⁰⁷ Ристић је у Србији боравио све до 1881. кад се вратио у завичај. Као четник-добровољац одликован је са двије медаље. Његов син Михајило је такође био свештеник, а кћер Љубица била је удата за свештеника Мирка Микулића; *Врбаске новине*, Бања Лука, бр. 349, 6. III 1934.

богослов Петар Ђенић (1854—1904).¹⁰⁸ Поп Стеван Прокопић (1856—1891) августа 1876. напустио је учитељски посао у школама за избјеглице Мис Ирби и Мис Џонстон у Славонији и кренуо пут Србије, гдје је ступио у добровољце.¹⁰⁹ По повратку из Србије, госпође Ирби и Џонстон поставиле су га за учитеља избјегличкој дјечи у Новој Градишци.¹¹⁰ У вријеме када је Ирбијева организовала помоћ народу у Крајини, свештеник Петар Мирковић (1855—1935) био је њен секретар. Најприје је свршио Пелагићеву Богословију у Бањој Луци, а затим као питомац Мис Ирбијеве учитељску школу у Грацу и Загребу.¹¹¹ Мирковић је написао и књигу о овој племенитој жени.¹¹² Израчунао је да је Мис Ирби за помоћ избјеглицама од 1875. до 1879. у новцу и роби издвојила готово четири милиона круна.¹¹³ У школи коју је Енглескиња отворила за избјеглу дјецу у Пакрацу неко вријеме учитељовао је бањолучки богослов Јован Зечевић (1854—1928), родом из околине Босанске Дубице.¹¹⁴ Син бихаћког проте Филипа, Вид Ковачевић (1849—1899) у вријеме устанка био је учитељ у више избјегличких школа Мис Ирби у Славонији и Далмацији. Видов брат, бихаћки парох и протопрезвитер Коста Ковачевић (1855—?) такође је радио као учитељ у школама Мис Ирби. Према подацима Петра Мирковића у школама за избјеглу дјецу радила су 22 учитеља и једна учитељица, махом бивши Пелагићеве ученици.¹¹⁵

¹⁰⁸ Ђенић је рођен 29. јуна 1854. у Дервенти гдје је завршио основну школу. Богословско образовање стекао је у бањолучкој Богословији. По завршетку српско-турског рата четири године је радио као учитељ по српским школама у Срему. За ђакона је рукоположен 30. августа 1881. у Сарајеву. Устројењем Бањалучко-бихаћке епархије додјељен је на службу при новоформираној Конзисторији у којој је радио све до смрти. За ревносну свештеничку службу одликован је 1898. златним крстом са круном цара Франца Јозефа; *Изворник*, Сарајево, год. XVIII, бр. 13. и 14, 1904, 218—219.

¹⁰⁹ *Босанско-херцеговачки Изворник*, Сарајево, год. V, св. 1. и 2, 1891, 53.

¹¹⁰ Прокопић је на приједлог митрополита Саве Косановића изабран 1882. за редовног члана Конзисторије у Сарајеву. Предавао је у новооснованој Богословији у Сарајеву и управљао њеном економијом. Године 1882. именован је за градишког протопрезвитера; *Шематизам Православне митрополије и архидијацезе Дабробосанске за годину 1882*, Сарајево 1882, 22.

¹¹¹ *Преглед*, Сарајево, бр. 136, 1935, 253—254.

¹¹² П. Мирковић, *Мис Аделина Павлија Ирби – српска добротворка*, Сарајево 1921.

¹¹³ Мирковић наводи да је Аделина Ирби широм Славоније отворила 19 школа за избјеглу дјецу које је редовно похађало око 19.900 ученика и ученица; П. Мирковић, *Мис Аделина Павлија Ирби – српска добротворка*, у: Крајина, часопис за књижевност, науку и културу, год. XII, бр. 47-48, Бања Лука 2013, 218.

¹¹⁴ Јован Зечевић је син свештеника Ђорђа Зеца. По очевој смрти наслиједио је његову парохију у Босанској Дубици. Одликован је више пута. Зечевић је због притиска аустроугарских властиморао побјећи у Србију, гдје је радио као учитељ и као парох у Великој Плани; *Весник*, Београд, год. IX, бр. 16, 1928, 3—4.

¹¹⁵ Мирковић наводи имена неких учитеља: М. Малешкић, Т. Малешкић, Г. Ковачевић, К. Ковачевић, В. Ковачевић, Н. Павић, Н. Селаковић, М. Карановић, М. Бјелановић, М. Николић, Д. Гаковић, Ј. Гаковић, С. Недимовић, Ј. Зечевић, Н. Кондић, Г. Кондић, С. Прокопић, Н. Школник, П. Мирковић; П. Мирковић, *Мис Аделина Павлија Ирби – српска добротворка*, 219.

Никола Јовановић-Ђаковић, архијерејски намјесник орашке и градачачке парохије, прикупљао је добровољце на том простору и преко Шапца их пребацивао у Србију.¹¹⁶ На организацији устанка у источној Босни радили су свештеници Перо Михајловић из Црњелова и Цвијетан Мићић из Ступља. Они су ступили у везу са војском Ђоке Влајковића на Дрини и од њих добили већу количину оружја и муниције. Устаници попа Пере Михајловића учествовали су са одредима Ђоке Влајковића у нападу на Бијељину 23. јула 1876. У тим борбама погинуо је свештеник Цвијетин Мићић.¹¹⁷ У околини Вишеграда српске устанике предводио је свештеник Захарије Поповић (1841–1897). Његова јединица попала је Вардиште и више турских караула око Вишеграда. Муслимани су у знак освете запалили манастир Добрун. Поповић је касније са породицом пребјегао у Србију и придружио се добровољцима.¹¹⁸

У односу на парохијско свештенство, високи православни клер се према српским устанцима у XIX вијеку држао пасивно, понекади непријатељски.¹¹⁹ Заједничка црта већине архијерејских посланица упућених народу и свештенству у то вријеме био је позив на оданост православној вјери и цркви. Владике су упозоравале народ да „остане миран и покоран законитим отоманским властима“ и не помаже устаницима.¹²⁰ Митрополит Игњатије I је јануара 1851. опоменуо паству „да се нико не узме противити царске и агинске дације поплаћивати. Зашто који се нађе који много свашта говори и неће дације царске да исплаћује, тај море каштигован бити и лако у пранге запасти“.¹²¹ У више писама које је половином XIX вијека Игњатије упутио свештенству и народу зеничког кадилука митрополит је тражио лојалност царским властима и уредно плаћање пореза. Од вјерника је захтјевао да покажу оданост цару и да се клоне било каквих поступака који би били усмјерени против власти. Вјернике је позивао да се моле за дуг и срећан живот султана.¹²²

¹¹⁶ Улога српског православног свештенства зворничко-тузланске епархије у прошлости, 44.

¹¹⁷ Исто, 45.

¹¹⁸ Н. Ђокић, *Својевољци на Дрини 1875. године*, 109.

¹¹⁹ К. Milutinović, *Katolička i pravoslavna crkva prema bosansko-hercegovačkom ustanku*, у: Korijeni, god. I, Banja Luka 1955, 222–223.

¹²⁰ Исто, 219–220.

¹²¹ Н. Радосављевић, *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије 1836–1878*, Београд 2007, 33–34.

¹²² Н. Радосављевић, *Три писма сарајевског митрополита Игњатија из 1851. године*, у: Зборник Матице српске за историју, бр. 69-70, Нови Сад 2004, 275–284.

У вријеме Кримског рата митрополит Антим позвао је хришћане Дабробосанске митрополије на мир и покорност опомињући их „да гледају своја посла“.¹²³ Митрополит Дионизије упутио је маја 1857. писмо хришћанима Зенице и околине обавјештавајући их да је примио њихове жалбе на зулуме које трпе и о томе обавјестио везира савјетујући их да остану мирни и не окупљају се по разним скупштинама.¹²⁴ Митрополит дабробосански Антим затражио је септембра 1875. од хришћана да чувају мир и не подлијежу антидржавној кампањи, а оне који су се одметнули у устанике да се врате кућама, обећавајући им царску амнестију.¹²⁵ „Они непрестано тврдише народу над главом: покоравajte се властима, јер је свака власт од бога, те су га тим навикавали на срамно ропство и учили га да попушта неправди и злу, и тим чинили да се зло и неправда још више шири и развија“, писао је Васо Пелагић.¹²⁶ За све народне устанке из Босне и Херцеговине утврђена је сличност у вези сарадње народних старјешина и парохијских свештеника око покретање буна, док су владике држале турску страну.¹²⁷

У дешавањима око Берлинског конгреса и уласка аустроугарских трупа у Босну и Херцеговину српско свештенство није значајније учествовало. Прве вијести о могућности аустроугарске окупације почелу се пристизати у земљу у прољеће 1878. Почетком јуна 1878. у Сарајеву је формиран Народни одбор са задатком да припреми отпор окупационим четама. Народни одбор је 27. јула збацио турску власт и формирао Народну владу. На челу српског народа у Сарајеву били су учитељ Стеван Петрановић, архимандрит Сава Косановић, поп Ристо Новаковић и други. Срби су имали представнике иу Народној влади.¹²⁸

Крајем августа 1878. генерал Јосип Филиповић примио је „поклонствену“ делегацију угледних сарајевских грађана. Филиповића је у име Срба поздравио Сава Косановић.¹²⁹ Већ почетком октобра у католичкој и православној цркви у Сарајеву свечаном службом обиљежен је имендан цара Франца Јозефа. Архимандрит Косановић одржао је бесједу

¹²³ Н. Радосављевић, *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије 1836—1878*, 47—48.

¹²⁴ *Исто*, 60.

¹²⁵ *Исто*, 152.

¹²⁶ В. Пелагић, *Историја Босанско-херцеговачке буне*, у: *Изабрана дјела*, књ. III, Сарајево 1971, 96—97.

¹²⁷ Д. Берић, *Однос веза између Првог српског устанка и устанка у Херцеговини 1852—1862. и 1875—1878*, у: *Српска револуција 1804—1815. и Босна и Херцеговина*, АНУРС, Одјељење друштвених наука, књ. 8, Бањалука 2004, 286.

¹²⁸ М. Војић, *Svrgavanjeturske vlasti i odbrambeni rat Bosne i Hercegovine*, у: *Naučni skup Otpora austrougarskoj okupaciji 1878. u Bosni i Hercegovini*, Сарајево 1978, 75.

¹²⁹ Н. Крећевљковић, *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878—1918)*, Сарајево 1969, 13.

захвалности аустроугарском владару за „ослобођење босанског народа од ропства преко четири стотине година трајавшега“.¹³⁰ Почетком новембра аустроугарске власти службено су саопшtile да је окупација Босне и Херцеговине завршена. Свима који су се борили против окупационих јединица дата је амнестија.¹³¹ Средином истог мјесеца у Беч је отпутовала депутација која је у име житеља Херцеговине изразила оданост аустроугарском владару. Уз архимандрита Серафима Перовића православну заједницу су представљали епископ Игњатије, војвода Мелентије Перовић, свештеник Василије Павловић, те трговци Ђуро Јелачић, Ристо Иванишевић и Перо Ковачевић.¹³²

Summary

Serb orthodox clergy together with merchants and freedom fighters was at head of many Serb uprisings in Bosnia and Herzegovina in the 19th century. Church and clergy were gathering Serb people around them, and they were protecting them physically and spiritually. The first major uprising in the 19th century in which the clergy took part in was Jovan Jančić uprising in 1809. Clergy played significant historic role during the Great Eastern Crisis and uprising in Bosnia from 1875.to 1878. In contrast to parochial clergy, higher clergy was distant toward Serb rebels and supportive of Turkish side. Breakdown of every uprising was followed by mass Turkish crimes over Serb clergy and burning and robbing of orthodox churches and monasteries in Bosnia.

¹³⁰ *Bosansko-hercegovačke novine*, Sarajevo, god. I, 6. X 1878.

¹³¹ *Исто*, god. I, 14. XI 1878.

¹³² *Исто*, god. I, 21. XI 1878.